

Rijeka u XIX. i Rijeka u početku XX. st. čine - na prvi pogled, s vanjskog gledišta - dvije prostorne cjeline, uz nekoliko podcjelina. Jedna od tih prostornih cjelina milenijima je stara Rijeka, na desnoj obali Rječine, a druga, tada (u XIX. st.) novoformirana od isto tako staroga grada Trsata i susjednih sela te novih naselja - Sušak, na lijevoj obali Rječine. Međutim, te dvije susjedne cjeline prirodne, geografski, geološki, privredno i nacionalno jesu zapravo jedinstvene, ali obje su do naših dana razdvojene silom politike i voljom stranaca, uz ne tako malu pomoć i nekih domaćih građana. Razlika između naselja na lijevoj i onoga na desnoj obali Rječine (ovečega potoka) - mentalitetom, poslovno, politički itd. - znale su biti i znatne; ali kad se danas promatra to prošlo razdoblje, uočljivo je da su to ipak samo dvije potcjeline na umjetan način raspolućenoga jednoga te istoga gradskog prostora. Tlo je hrvatsko od onih srednjovjekovnih vremena slavensko/hrvatskoga doseljavanja na obale Jadrana, okolina je također hrvatska, a i gotovo svi građani, na obje strane Rječine, bili su hrvatske nacionalnosti. Međutim, osobito usmjerena od strane Budimpešte, od 60-ih godina XIX. st. dalje i nošena mađarskim kapitalom (uglavnom), tadašnja Rijeka naglo se razvijala u glavni trgovački-pomorski i lučko-industrijski emporij istočnoga (transljatanijskog) dijela Habsburške Monarhije, uglavnom po uzoru na Trst, koji je već otprije glavni emporij austrijskoga dijela te iste države. Tadašnja Rijeka postajala je silno privlačan i presudan epicentar i za širu okolicu - za dijelove Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskoga kotara, pa i za ostale hrvatske te šire, panonske prostore, a da se i ne govori o užoj okolici samoga grada. Razvoj te i takve Rijeke vješto je usmjeravan s ciljem da ona postane jedna od najvećih mediteranskih metropola, ali duhom i izgledom centralnoeuropskoga grada; i sve to gotovo isključivo u korist mađarskih gornjih društvenih slojeva. S tim ciljem vješto su korišćeni Sušak s druge Rječine, i susjedna Katstavaščina, Grobinščina, grad Bakar i njegovo prigradsko područje, i to tako da je radna snaga uglavnom stanovala u svojim domovima; time se izbjegavala pretjerana koncentracija stanovništva u tadašnjem gradu Rijeci te mogućnost organiziranijega, masovnijeg otpora radničke klase i izazivanje oštrijega socijalnog bunta. Međutim, broj an proletarijat - kakvoga nije bilo u drugim hrvatskim krajevima niti u jednome drugome hrvatskom gradu - ipak nalazi načina da izrazi klasno buntovništvo, pa i takvom silinom kakvoj nema traga u drugim sredinama Hrvatske.

Tadašnja Rijeka brzo se razvija u specifičan ljudski mikrokozmos, kampanilistički dovoljan samo sloju njegovih upravljača, pod širokim i toplim "okriljem" Budimpešte. Tadašnja uska vladajuća grupa toga sloja, pretvorena gotovo u elitu već ranijih stoljeća, rijetko se ojačava pridošlicom; ta je elita uglavnom trgovačkoga karaktera. Elita se nastoji i govorom izdvojiti od hrvatske osnovne mase, koristi se uglavnom talijanskim (do početka 19. st. dijalektom bliskim - kasnije standardnom - toskanskom), pa i njemačkim govornim izrazom, a rjeđe mađarskim; zna prozboriti i latinski. Do kraja XIX. stoljeća, međutim, stvara se novi, poseban miješani govor, uglavnom talijanskoga i hrvatskoga porijekla. Također do kraja stoljeća Mađari solidno osiguravaju svoje ekonomske, a time i političke pozicije; tako im više ne treba dotadašnji oslonac na gradsku trgovačku elitu, a tadašnji grad Rijeka sve više poprima čak i neke dublje vidove mađarskog načina i mišljenja i života. Do tada se u obje prostorne podcjeline razvijaju - uglavnom - najprije dvije pa tri političke grupacije, od 60-ih godina sa sve izrazitijom unionističkom mađaronskom a potom i autonomskom, te pravaško-kroatističkom orijentacijom. Na prijelomu stoljeća, kada Budimpešta više nema potrebe za podrškom mađaronsko-fijumanske elite, ponovo ona traži oslonac u geografski udaljenim krajevima - a time i osiguranje dotadašnjih velikih povlastica - ovaj put u Kraljevini Italiji. Započinje s radom i talijanaško-talijanska iredentistička grupa, u koju će se, postupno, započeti utapati velik dio obje prvospomenute "stranke".

Veoma snažan pečat razvoju grada u ovome razdoblju dalo je nekoliko ličnosti, među kojima su najznačajniji trgovac i političar Ludovik Adamić, gradonačelnik Giovanni Ciotta i, osobito, Frano Supilo, a afirmaciji Rijeke u širim relacijama i Ivan Zajc. No, ne treba smetnuti s uma da su i neki drugi Riječani ponekad igrali veću pa i bitnu ulogu u javnome životu, npr., N. Czerncovich (tj. Crnković) kao hrvatski podban,

a da je, npr., Ante Starčević upravo ovdje započinjao svoju bogatu političku djelatnost te povremeno imao čak i veoma snažnu podršku. S pravom o njima piše Velid Đekić u ocjeni Lukežićeve knjige - o kojoj je riječ u ovome našem prikazu: "Prije svega, da eseji u knjizi prelaze okvire lokalne teme upućuju već imena što se u njima pojavljuju, budući da su mnoga od njih ostavila nemalog utjecaja na povijest i kulturu cijele Hrvatske, pa je već samim tim knjiga "Fijumanske priče" vrijedan doprinos boljem poznavanju hrvatske prošlosti, No, "Fijumanske priče" prelaze okvire grada u kojem se pojavljuju i o kojem govore na još jedan način. One provjerljive, povijesne činjenice ne podređuje znanstvenoj, nerijetko i suhoparnoj povjesničarskoj analizi, nego im pristupa kao intrigantnom književnom materijalu, (...) Povijesne ličnosti na taj način prestaju biti uporišne točke oko kojih se, recimo, ispredaju niti određenih manje ili više važnih događaja, odnosno gomilaju povijesni podaci - u što se, fokusiranjem priče o Rijeci na neka imena iz njene prošlosti, Lukežićeva knjiga lako mogla pretvoriti - pa su one prezentirane kao osobe od krvi i mesa. Time postaju uvjerljivi protagonisti, a prošlost jednog grada burna ne samo politička, nego i književna potornica". ("Eseji o fijumanstvu. Irvin Lukežić: "Fijumanske priče", ICR, Rijeka 1991", Novi list, XLV, 298, Rijeka, 31. listopada 1991, str. 17).

Nacionalne građanske suprotnosti u Rijeci XIX. st. bile su povremeno i veoma izrazite, iako je staroriječka malobrojna elita u biti bila anacionalna, a samo se zbog osobnih probitaka najprije izdavala za mađarone, zatim kasnije sve više za talijanaške, pa i Talijane.

Plodan razvoj Rijeke i okolice naglo je prekinut 1918. godine talijanskom okupacijom: istočni dio, pod Kraljevstvom SHS, Sušak, doživljava privredni uspon, ali zapadni dio, pod Kraljevinom Italijom, Rijeka, sasvim propada.

O svemu tome - do vremena I. svjetskoga rata, s ponekim rjeđim ekskurzima u ranija stoljeća (npr. prikaz dolaska Cikulina s Apeninskog poluotoka i njegovo pretvaranje u hrvatskog feudalca), govori knjiga Irvina Lukežića, o kojoj je ovdje riječ. Naime, njegovu knjigu pod naslovom: "Fijumanske priče", na ukupno 221 stranica, objavio je 1991. god. agilni Izdavački centar Rijeka, u svojoj seriji "Posebna izdanja", kao jubilarni 100-ti svezak (urednik je Ljubomir Stefanović). Djelo toga mladog riječkog povjesničara književnosti i historičara sadrži 18 autorskih cjelina; to su: "Suite fantastice", Fijuma, II "Novi list", Questione fiumana, Allegro vivace, Viva la Croazia, quadrille, "Falu *végén* kurta kocsma...", Fluminensia politica, Peonia peregrina, Allons enfants!, Vrag, pakao i framasuni, Perivoj gospara Frančeska, Forza Fiume!, Sozialismus ili smrt Petra Kobeka, Riečka subota, Salto mortale, Ricinice mala, garoflin moj miljen, Vedute mrtvoga grada. Tu su još i kazalo imena, napomene, popis izvora i literature te bilješke o piscu.

Autor naglašava: "Fijumanske priče nastale su prije tri godine, u vrijeme kada se problem riječkog povijesnog i duhovnog identiteta tek počeo nazirati. U međuvremenu, dok je rukopis čekao svoga izdavača, duhovna se klima iz temelja izmijenila. Prvo se pojavila *Povijest Rijeke*, zatim prijevod Glavinićeve *Historia Tersattana*, potom su uslijedile tri uzastopna izdanja popularne studije pokojne profesorice Radmile Matječić *Kako čitati grad* i mapa *Fluminensia* (autor je prof. dr. Vanda Ekl, nap. P.S.). U *Fijumanskim pričama* stoga i nema spomena o ovim izdanjima. Valja, napokon, podsjetiti da su neka poglavlja iz ove knjige koncem 1989. i početkom 1990. objavljena u *Novom listu* (u Rijeci, nap. P.S.) kao zaseban feljton" (str. 195). U spomenutih 18 cjelina - "priča", poglavlja, povijesnih "scena", Irvin Lukežić daje dobru skicu povijesnoga razvoja današnje Rijeke u XIX. i u početku XX. stoljeća, uvodeći nas u zbivanja preko sudbine sušačke obitelji Polić ("Skladnog" obiteljskog s opisom pretjerano "mekanog" života, što u cjelini ne odgovara stvarnosti u kojoj su izrasli jedan Kamov, pa Nikola, Milutin Polić...). Autor govori o nizu ličnosti - počevši od spomenutoga književnika Kamova (često se na njega vraća), preko privrednika Gašpara Matkovića, "utemeljivača" suvremene Opatije Ignia Scarpe, Luigija Ossoinacka, zatim političara Marijana Derencina, Nikole pl. Supercovicha-Dolskog i Michelea Mayelendera do slavnoga i općepoznatoga Frana Zupila, koji je svojom eksplozivnom ličnošću (tadašnjju) Rijeku pretvorio u pravi minicentar ondašnjega političkog svijeta goleme Habsburške Monarhije.

Autor osobito uspješno prikazuje sliku "fijumanstva" ("Fijumana"), iako je proširena na preveliki broj riječkih građana. I to tako da je taj pojam i previše uopćen, no, zato treba navesti slijedeći autorov sud: "Rijeka je ugodan kutak u kojem se prilično dobro živi i u kojem se nikada ništa ne dešava. Kod nje je sve u redu, sve je prema propisima, uvijek do ludila lojalna pa prema tomu potpuno pasivna jer svako mrežkanje mirnog morskog ogedala ne sluti na dobro, a budući da nam je dobro, treba u svakom slučaju da sve ostane na svome mjestu onako kako je i bilo, to je najsigurnije i najprobitačnije. Rijeka stoljećima poput site sijamske mačke drijema i prede uz veliku kaljevu peć koju sagrađiše Austrijanci, potpališe Mađari a počеше gasiti Talijani. Rijeka je štreberska cura koja uvijek ima najbolje ocjene, koja se znade lijepo našminkati i dotjerati, koja uvijek sluša mudre savjete starijih i bezazleno se smješi svakome tko je gleda, dobro znade konverzirati i u svakoj prilici uljudno se ophoditi ali koja je prazna, jalova i dosadna, beskrajno dosadna" (str. 45, na kraju poglavlja "Questione fiumana"). Naravno, dosta je toga ovdje pretjerano pa i netočno, ali je barem lijepo rečeno; ovdje je u Irvinu Lukežiću pretegnuo povjesničar književnosti, štoviše - književnik, a manje historičar; ali zaista ima i istine u njegovoj slici riječkoga fijumanstva.

Kao autor, Irvin Lukežić odlikuje se bogatstvom jezika i naglašenom sposobnošću literizacije suhoparne povijesne tematike; to se osjeća i u nekim njegovim drugim povijesnim člancima stručnoga i znanstvenoga nivoa. U biti suhoparnu historijsku tematiku, koja odiše samo mirisom novca, mora i jedrenjaka, te parobrodarskog ugljena, znojem radnika, prevrtljivošću elite građana kojoj je samo do svojih uskih, sitnih materijalnih probitaka - autor je u literarno/povijesno djelo oblikovao na izvanredno plastičan, uvjerljiv način. Uostalom, cijeli je rukopis živ, neposredan, sa zanimljivim interpretacijama ličnosti, činjenica, sudbina, zbivanja, s prelijevanjem više književnih žanrova. Autor ulazi u povijesne prosudbe, sociolingvističke izlete, u ekonomske analize, sociološke interpretacije, daje političke natuknice itd., služeći se pri tome obilno citatima iz djela Matoša, Kamova, Slatapera, Ljubinke Karpowicz, iz "Supilova Novog Lista" i drugih novina i edicija, kao i iz nekih arhivalija. Međutim, jedan od recenzenata riječki sveučilišni profesor dr. Milorad Stojević s pravom otkriva: "Vidi se da ova knjiga nije zamišljena, nije dakle imala ambicija aktivirati tzv. objektivne povijesne istine/"istine". I globalne i marginalne segmente Lukežić na osnovi njemu pragmatiskih činjenica podvrgava vlastitoj vizuri, pa se s dostatnom pouzdanošću može govoriti o njegovoj intimnoj i intelektualnoj vizuri ne samo ovogoljetne Rijeke" (na koricama knjige). Lukežić se u svome istraživanju koristio i literaturom, ali je zanimljivo da autor ne apostrofira neka osnovna historiografska djela na talijanskom i hrvatskom jeziku, kao što su, npr., zbornik "Rijeka", "Povijest grada Sušaka" Andrije Račkoga, itd. Isto tako, treba napomenuti da neka djela označena u samome tekstu nisu navedena u poglavlju "Izvori i literature" (koje je trebalo temeljito preurediti i ozbiljno srediti prema bibliografskim ususima; osim toga, Arhiv Hrvatske i druge institucije nisu "izvori i literature", već se u njima nalaze arhivski fondovi, zbirke, rukopisne ostavštine i sl., koji imaju svoje nazive, imena itd.).

Sadržaj ove knjige mladoga riječkog istraživača smatram uspješnim djelom; malo previše osebujnim ali ipak sadržajno uspješnim povijesnim djelom. U njemu je dobro pogođena osnova života jednoga mikrosvijeta koji se na nanosima iz prošlih stoljeća silovito razvio u drugoj polovini XIX. st. te još silovitije raspao s I. svjetskim ratom, jer je stari, uvijek povlašteni sloj krivo procijenio, izabravši protalijansku opciju, i time sebi ali i gradu zacrtao propast. Iako se sastoji od spomenutih 18 glavnih, na prvi pogled izdvojenih slika, to je djelo ipak cjelovito, te se skladno uklapa u korpus koji je u Rijeci započeo s objavljivanjem sinteze "Povijesti Rijeke" 1988. godine, a nastavljen ediranjem spomenutoga djela Radmile Matječić "Kako čitati grad" (obnovljeno čak u više izdanja), mape Vande Ekl "Fluminensia", a tu su već otprilike i Cuculićevi te zadnji Fabrijevi romani (jedan i s velikim uspjehom dramatiziran), novije izdanje Poličevih "Sušačkih subota", reprint "Povijesti grada Sušaka" Andrije Račkoga itd. Rad Irvina Lukežića trebao bi naći odaziv kod čitalačke publike, a bit će zanimljiv i stručnjacima pa i znanstvenicima.

Petar Strčić

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.